

SANDŽAK

EKONOMIJA
POLITIKA
LJUDSKA PRAVA

MUSLIMANSKO NACIONALNO VIJEĆE SANDŽAKA

APRIL 1993.

erozivnim procesima. Centralni dio Sandžaka zauzima Pešterska visoravan, kao neposredni nastavak visoravni istočne Bosne, sa prosječnom visinom od 1000 metara. Oivičena je planinama: Golija, Javor, Zlatar, Jadovnik, Ozren i Jarut. U geomorfološkom smislu odlikuju se još dvije manje cjeline (Gornje Polimlje, kraj visokih planina i kompozitnih rječnih dolina sa planinskim vrhovima iznad 2000 metara nadmorske visine i glečerskim jezerima, kao i brdsko-planinska površ, koja obuhvaća širu okolinu Novog Pazara i Tutina sa prosječnom nadmorskom visinom od 800 m. Reljef Sandžaka karakterišu kraška polja, kotline, kanjonaste klisure, doline, zatim podzemni kraški oblici-ponornice, pećine, jame i sl. Sandžak ima umjereno kontinentalnu klimu. Vegetacija je raznovrsna, od četinaru, do hrasta, bukve i obilja trava. Kiše padaju tokom cijele godine. Postojanje jezerskih sedimenata, kao vodo-nepropusnih stijena i paleozojskih škriljaca, omogućuje dovoljno vlage što pogoduje rastu vegetacije te daje Sandžaku prirodu zemlje pašnjaka. Rječna mreža je razvijena. Glavne rijeke su: Lim, Ibar, Raška, Uvac i Čehotina, a postoje mnoge manje rijeke i podzemni vodotokovi. Gradovi su smješteni u rječnim dolinama. I ako je Sandžak nekada bio veliko raskršće puteva, danas je putna mreža slabo razvijena, a svi postojeći putevi su drugog reda. Prema arheološkim nalazima neka naselja datiraju od 3000 godina prije nove ere.

RESURSI:

Glavni resursi su uglj u okolini Pljevalja, Sjenice, Berana i Petnjice sa preko 700 000000 tona kvalitetnog mrkog uglja, kao i nemetala mermera, koji se već eksploatišu, a također postoje i resursi gvozdja, olova i cinka, koji su se koristili u ranijim periodima. Postoje veliki potencijali hidroenergije. Tok rijeka je veoma pogodan za izgradnju hidroelektrana sa malim ulaganjima. Neiskorišteni su resursi za uzgoj stočarstva, pastrmke, uzgoj i sakupljanje gljiva, ljekovitog bilja, borovnica, šipka i kupina i proizvodnju zdrave hrane. Planine bogate divljači, rijeke bogate ribom, jezera, termalni i mineralni izvori pogoduju razvoju svih vrsta turizma. Na sandžačkom prostoru su se susretale različite civilizacije, zapadno-rimska, istočno-vizantijska i islamska, o čemu postoje brojni kulturno-historijski spomenici, koje bi trebalo bolje prezentovati široj javnosti.

EKONOMIJA:

Sandžak je u prošlosti bio vrlo razvijen jer je još od Rimskog perioda preko srednjeg vijeka i Osmanskog perioda, sve do 1878. godine bio najveće raskršće trgovačkih puteva koji su vodili preko Dubrovnika na zapad a preko Carigrada na istok. Stvaranjem Jugoslavije i u Komunističkoj Jugoslaviji Sandžak su zaobišle sve važnije komunikacije i isključen je iz svih razvojnih programa, tako da je postao najnerazvijenija regija u bivšoj SFRJ sa najnižim narodnim dohotkom. Kao ilustrativan primjer ovdje navodimo pokazatelje Saveznog Zavoda za statistiku iz 1986. godine gdje smo uporedili četiri slične opštine prema ukupnom broju stanovnika, a različite prema nacionalnom sastavu (S označava Srbe, M Muslimane, a narodni dohodak i investicije su izraženi u milijunima dinara) Ove opštine se nalaze u krugu od svega 100 km, u Kraljevačkom regionu.

	stanovništvo	investicije	narodni dohodak
Novi Pazar	74000 (85%) M	7997	32.3
Kraljevo	122000 (98.%) S	12303	88.9
Tutin	33000 (97%) M	793	5.2
Raška	29000 (99%) S	8178	22.2

Poljoprivreda, a naročito stočarstvo je dugi niz godina bilo osnovna privredna djelatnost sandžačkog stanovništva. Nažalost u socijalistički kontroliranoj privredi ove grane nijesu razvijane već su sputavane i ograničavane Zakonom o zemljišnom maksimumu. Socijalističko planiranje proizvodnje nije posvećivalo dovoljnu pažnju eksploataciji uglja, šuma, i mermera. Stanovništvo Sandžaka, zbog nerazvijenosti ove regije, te zbog nedovoljnog broja radnih mjesta, je uvijek moralo da iznalazi sve moguće načine da bi zarađivalo za život. Stanovnici Sandžaka su često odlazili na rad u zapadno-evropske zemlje, a dio muslimanskog stanovništva se uglavnom bavio privatnom trgovinom i zanatstvom. Tokom posljednjih petnaest godina, u vrijeme liberalizacije ekonomije, domaća radinost, proizvodnja teksas odjeće i otvaranje manjih trgovačkih poduzeća i privatnog biznisa je doživjelo pravi procvat u Sandžaku. Novi Pazar je postao najveća pijaca mlječnih proizvoda, mesa i teksas odjeće, koji se proizvode u Sandžaku. Fabrike tekstila u Bijelom Polju, Sjenici, Tutinu i Novom Pazaru, kao i fabrike obuće i namještaja su dugi niz godina proizvodile za zapadno tržište. Počeo se razvijati turizam zbog velikog broja kulturno-historijskih spomenika. Sve ovo ukazuje da je u Sandžaku stanovništvo kreativno, dovoljno kvalificirano, a prije svega spremno i voljno da se uklopi u nove svjetske tokove. Slobodan protok ljudi, roba, kapitala a iznad svega slobodno tržište je dio tradicije sandžačkih Muslimana, bez kojeg oni ne vide svoj opstanak.

POLITIČKI
LIDERI
PARTIJE:

Najmasovnija i najuticajnija partija u Sandžaku je Stranka Demokratske Akcije, koja okuplja apsolutnu većinu Muslimana Sandžaka. Muslimansko Nacionalno Vijeće Sandžaka je nadstranačko tijelo-nacionalni pokret Muslimana Sandžaka, koje je jedini legitimni predstavnik Muslimana Sandžaka. Skupština MNVS, kao najviši organ, konstituisan 11. Maja 1991. godine, jedino može da donosi bitne odluke po muslimanski narod Sandžaka. Predsjednik Muslimanskog Nacionalnog Vijeća Sandžaka je Dr. Sulejman Ugljanin.

POLITIČKI
SISTEM
VLADA:

Sandžak se nalazi unutar granica ostatka Jugoslavije (Srbije i Crne Gore). Poslije raspada komunističkog sistema bivše Jugoslavije Socijalistička Partija Srbije je nasljeđivši članstvo bivše komunističke partije Jugoslavije i sve potencijale JNA, uspjela da stvori totalitarni režim, koji je odgovoran za rat u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. To je novi oblik socijal-fašizma, koji prijete da istrijebi sve ne-srpske narode. Djelovanje Socijalističke Partije Srbije je nastavak nacionalističkog programa Ilije Garašanina, Vase Čubrilovića, Draže Mihajlovića, Dobrice Ćosića, koje se savršeno nadopunjuje sa skoro svim djelovanjem ostalih opozicionih partija (Radikalna, Srpski Pokret Obnove, Srpska Narodna Obnova i mnoge druge).

PRAVNI
STATUS:

Sandžak je bio sastavni dio Bosne i Hercegovine sve do 1878 godine, kada je na Berlinskom Kongresu, pod tačkom 25 odvojen od BiH u okviru koje je imao specijalni status autonomije. Sandžak je tako

egzistirao kao zasebna administrativno-teritorijalna jedinica sve do Balkanskih ratova, kada je okupuran od Srbije i Crne Gore. Stvaranjem Kraljevine Jugoslavije 1918. godine Sandžak je definitivno izgubio svoj status. Tokom Drugog svjetskog rata Sandžak je u Pljevljima 20. 11. 1943. godine uspostavio svoju vlast i oslobodilački pokret, a komunistički režim je ukinuo 29. Marta 1945. godine, bez suglasnosti sandžačkih predstavnika. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji Muslimani su bili jedan od šest konstitutivnih naroda bivše Jugoslavije (Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Makedonci i Crnogorci). Poslije raspada bivše Jugoslavije Muslimani su izbačeni iz novog Ustava, 27. Aprila 1992. godine. Danas, Sandžak nema riješen pravopolitički status iako je Muslimansko Nacionalno Vijeće Sandžaka provjelo referendum 25-27. Oktobra 1991. godine, na kojem se narod Sandžaka izjasnio tajnim glasanjem za potpunu političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka sa pravom priključenja jednoj od republika. Od ukupnog broja građana koji su glasali za autonomiju se izjasnilo 183.302, što čini 98.85%, a to je 69.39% od ukupnog broja građana upisanih u biračke spiskove.

LJUDSKA PRAVA

Oživljavanjem četništva i velikosrpskog hegemonizma Muslimani su ponovo izloženi grubom kršenju ljudskih prava, koje predstavlja klasičan primjer etničkog čišćenja. Izvještaj Specijalnog izvjestitelja UN, sa četrdeset-sedmog zasjedanja Generalne Skupštine (A/47/666/S24809) od Novembra 1992. godine o Situaciji Ljudskih Prava u bivšoj Jugoslaviji, kao i izvještaj Stejt Dipartmenta o Stanju Ljudskih Prava u Srbiji/Crnoj Gori za 1992. godinu, te izvješća misije KESS-a za Sandžak, potvrđuju kršenje samo nekih osnovnih ljudskih prava u Sandžaku. Zbog nesigurnosti po život, vojno-policijskog terora, zbog grube anti-muslimanske kampanje preko utjecajnih državnih medija, te ekonomskog pritiska, od početka Aprila do kraja Avgusta 1992. godine, iz Sandžaka je izbjeglo u zapadno-evropske zemlje i Tursku preko 69 000 Muslimana. U Sandžaku ne postoji ni jedna Visoka škola ni fakultet, čak su neka srednjoškolska zanimanja ukinuta, a nova nijesu odobrena, te je izbor zanimanja sužen uglavnom na radnička. Školski programi su puni direktne mržnje prema Muslimanima, Turcima, Albancima i drugim narodima, a učenici ne uče ništa iz svoje nacionalne historije, književnosti i umjetnosti, već su izloženi svojevrsnoj asimilaciji i osjećaju manje vrijednosti u odnosu na Srbe. U Sandžaku nema slobodne televizije ni radija. Svi mediji su pod državnom nacionalističkom kontrolom. Mnogi Muslimani su izbačeni sa posla po nacionalnoj osnovi, osobito na većim funkcijama u poduzećima, policiji, vojsci te drugim organima vlasti. Učestala ubistva, otmice, paljevine kuća, nasrtaji i uništavanje imovine, pretresi, pljačke i prisilna mobilizacija, doprinose bržem čišćenju Sandžaka od Muslimana. Na primjer, samo od početka Aprila 1992. godine do kraja Februara 1993. godine ubijeno je 39 Muslimana, kidnapovano je preko 100, a za 58 Muslimana dostavljeni su podaci Sandžačkom Odboru za Zaštitu Ljudskih Prava i Sloboda. Pretučeno je ili povrijedjeno 55 Muslimana. U graničnom dijelu sa Republikom BiH policija je bez naloga za pretres vršila upade i pretrese u sve muslimanske kuće, a uz pomoć VJ preko 100 kuća je opljačkano. Zapaljeno je 25 kuća. Eksplozivnim napravama je uništeno 11 lokala i nekoliko automobila, a oštećeno je 40 lokala. Etničko čišćenje je najizrazitije u sjevero-zapadnom dijelu Sandžaka, koje ima cilj da napravi etnički prekid muslimanskog naroda sa Bosnom i Hercegovinom, ali to nije posljedica rata u Bosni i Hercegovini, već prevashodno cilj srpsko-crnogorskih nacionalista.

Kontinuirano etničko čišćenje Sandžaka provodi se od Berlinskog Kongresa, kada su Srbija i Crna Gora teritorijalno proširene za preko 2000 kvadratnih kilometara na štetu Sandzaka. Na tom prostoru gdje su Muslimani bili apsolutna većina, danas ne živi ni jedan Musliman. Muslimanski narod Sandžaka, izložen svojevrsnom genocidu za koji niko nije odgovarao, doživio je egzodus, mnogim mjestima je promjenjeno ime a tragovi o njegovom postojanju su uništeni. Porušena su mnoga groblja, kulturni i vjerski objekti. U periodu između 1912. i 1914. godine, samo iz dijela pod srpskom okupacijom, protjerano je 40 000 Muslimana, a iz dijela pod crnogorskom okupacijom, samo od Aprila do Jula 1914. godine u Tursku je brodovima iz luke Bar protjerano 16 570 Muslimana, ne računajući djecu. U istom periodu je iseljeno u Bosnu 23 000 Muslimana. Samo na području Plava i Gusinja, 1913. godine ubijeno je 850 uglednih Muslimana. U Šahovićima, Pavinom Polju, i Gančarevu 1924. godine, srpsko-crnogorski četnici su svirepo zaklali 2000 Muslimana. U periodu od 1927. do 1936. godine u Tursku je protjerano 19 278 Muslimana. Kraljevina Jugoslavija je 1938. godine potpisala konvenciju o iseljavanju Muslimana (Jugoslovensko-Turska Konvencija), koja je odmah stupila na snagu. Tokom Drugog svjetskog rata, u periodu od 1941. do 1945. godine, srpsko-crnogorski četnici su svirepo mičili i ubili 15 000 Muslimana. Komunistička Jugoslavija je 1954. godine obnovila raniji jugoslovensko-turski sporazum o iseljavanju Muslimana takozvanim Džentlmenskim sporazumom. Zbog svega toga i kasnijeg vojno-policijanskog terora, kao i zbog ekonomskih razloga, danas u Turskoj živi 1200 000 Muslimana porijeklom iz Sandžaka. Veliki broj je ostao u Makedoniji na svom putu ka Turskoj, osobito u većim gradovima, a jedan broj je ostao u selima, tako da je 29 sela čisto etnički, naseljeno Muslimanima iz Sandžaka. Kasnije u komunističkom periodu kršenje ljudskih prava se odvijalo u raznim sferama života, od ekonomije (vidi str. 2 o ekonomiji) do obrazovanja i kulture.

NAPOMJENE:

Uvid u obradu podataka sa popisa stanovništva nije imala ni jedna međunarodna institucija, osim zvaničnih srpskih vlasti.

Planovi za razvoj Sandžaka nikada nijesu donošeni ni predlagani. Jedina analiza o privrednom razvoju Sandžaka koja je sačinjena je analiza Službe Društvenog Knjigovodstva iz 1964. godine. Čak se i autori te studije žale da nijesu mogli uraditi dobru analizu zbog nemogućnosti da pronađu potrebnu evidenciju po poduzećima, sreskim uredima i republičkom nivou, a da ne govorimo na nivou Sandžaka.

Novi plan za razvoj putne mreže, komunikacija i druge infrastrukture Srbije do 2050 godine apsolutno zaobilazi ovu regiju.

Do Berlinskog Kongresa Sandzak je obuhvaćao mnogo šire područje, i broj žrtava genocida i populacionog transfera koji je ovdje prikazan je djelomično obuhvatio i žrtve sa tpg područja.

LITERATURA:

1. Novopazarski Zbornik 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 i 16 Novi Pazar, 1982, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91 i 1992
2. Novi Pazar i Okolina, Beograd 1969
3. Džordž Holms, Oksfordska Historija Srednje Europe, 1986
4. Dr. Ivan Božović, Historija Ljudskog Društva i Kulture, Beograd, 1961

5. Verlag Herder, Povijest Svijeta, Zagreb, 1990
6. Centrala Službe Društvenog Knjigovodstva, Razvoj Privrede Sandžaka, Beograd, 1961
7. Prof. dr. Zoran Lakić, Partizanska Autonomija Sandžaka, Podgorica, 1992
8. Mirko Djuković, Sandžak, Beograd, 1964
9. Hakija Avdić Položaj Muslimana u Sandzaku, Sarajevo 1991
10. Safet Bandžović, Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka, Sarajevo 1991
11. Sandžački Odbor za ljudska Prava i Slobode, Bujela Knjiga o Sandžaku, 1992
12. Ilija Djoković, Primena Strukturalne Analize na Rešavanje Gradje Paleoz. Tvor. Drinsko-Ivanjičke Oblasti, Geografska Analiza Balkanskog Poluostrva XLIX, Beograd 1985
13. Vladimir Dedijer, Genocid Nad Muslimanima
14. Savezni Zavod za Statistiku, Statistički Kalendar Jugoslavije, Beograd 1988
15. Hrvatski Informativni Centar, Historijske Mape Hrvatske, Zagreb, 1992